

5. Meshcheryakova Y. N. Formyrovanye emotsyonal'noho yntellekta studentov-psykholohov v protsesse obuchenyya v vuze / Y. N. Meshcheryakova // Vestnyk THU. – 2010. – Вър. 1. – S. 157–161.
6. Nosenko E. L. Emotsiynny intelekt: kontseptualizatsiya fenomenu, osnovni funktsii : monohrafiya / E. L. Nosenko, N. V. Kovryha. – K. : Vyshcha shkola, 2003. – 126 s.
7. Fedorchuk V. M. Emotsiyna kompetentnist' psykholoha / V. M. Fedorchuk // Problemy suchasnoyi psykholohiyi : Zbirnyk naukovykh prats' KPNU imeni Ivana Ohiyenka, Instytutu psykholohiyi im. H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. – 2012. – Vypusk 17. – S. 623–630.

Shcherbak T.I., Scherba A.P. Development of Emotional Intelligence in the Period of Professional Training of Psychologists. The phenomenon of emotional intelligence is considered in the article. The relevance of the study of emotional intelligence and its development in the training of future specialists has been emphasized. The ideas of emotional intelligence have been given out in the concepts of N. Kovryga., E. Nosenko, V. Fedorchuk, S. Derevyanko, A. Dvoynina, G. Danylova. The functions of emotional intelligence in the area of emotional health and in communicative behavior have been overviewed. Peculiarities of influence of emotional intelligence on preparing for professional careers in cognitive (idea of himself and of others), emotional (emotional health), behavioral (communicative behavior) of students areas have been highlighted. Models of educational process, which aims to develop components of emotional intelligence have been given. The basic stages of development of emotional intelligence of students-psychologists have been illuminated. The main types of work, that should be used to develop the emotional intelligence of students-psychologists have been presented. Opportunities for developing skills of emotional knowledge of university practices, classroom and independent work determined. The great potential of the training method in the formation of emotional intelligence have been specified on.

It has been shown that to achieve by emotional intelligence techniques of effective psychological tool of psychologist is necessary to take account of the gender factor that determines fundamentally different formulation of the problem of professional training of psychologists-male and female.

Key words: emotional intelligence, emotional competence, emotions, feelings, empathy, reflection, training.

УДК 159.923

Яблонська Т.М.

ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКІ ВЗАЄМИНИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ІДЕНТИЧНОСТІ ДИТИНИ

Яблонська Т.М. Дитячо-батьківські взаємини як чинник розвитку ідентичності дитини. У статті проаналізовано особливості дитячо-батьківських взаємин як чинника розвитку ідентичності дитини. Дитячо-батьківські взаємини визначаються як особливого роду безперервні й тривалі міжособистісні стосунки, що характеризуються сильною емоційною значущістю як для дитини, так і для батьків, віковою змінністю, балансом полярних позицій, потребою піклуватися та відповідальністю, як такі, що зумовлюють психічний розвиток і соціалізацію дитини. Розглянуто вплив різних аспектів цих взаємин на становлення образу Я, самоставлення дитини.

Ключові слова: дитячо-батьківські взаємини, ідентичність, стиль сімейного виховання, батьківські ставлення, батьківські позиції.

Яблонская Т.Н. Детско-родительские отношения как фактор развития идентичности ребенка. В статье проанализированы особенности детско-родительских отношений как фактора развития идентичности ребенка. Детско-родительские отношения определяются как особого рода непрерывные и продолжительные межличностные отношения, характеризующиеся сильной эмоциональной значимостью как для ребенка, так и для родителей, возрастной динамикой, балансом полярных позиций, потребностью заботиться и ответственно-

стю, як такі, которые обуславливают психическое развитие и социализацию ребенка. Рассмотрены влияние разных аспектов этих отношений на становление образа Я, самоотношения ребенка.

Ключевые слова: детско-родительские отношения, идентичность, стиль семейного воспитания, родительские отношения, родительские позиции.

Актуальність проблеми становлення й розвитку ідентичності особистості зумовлена необхідністю вивчення впливу на цей процес різних чинників. Одним із суттєвих факторів розвитку ідентичності дитини є дитячо-батьківські взаємини, у процесі яких формуються стрижневі особистісні утворення дитини.

Вивченню окремих характеристик підсистеми „дитина-батьки” (любові та прийняттю, послідовності, авторитетності, форм контролю тощо) присвячені роботи Д.Боулбі, Е. Schaefer та інших науковців; стилі, моделі взаємодії розглядалися в роботах Л. Беньямін, А.В. Петровського, В.М. Дружиніна та ін. Аналіз психолого-педагогічних досліджень свідчить, що зі сферою дитячо-батьківських взаємин пов'язані такі феномени як батьківське ставлення, стиль виховання, характер взаємодії батьків з дитиною, які суттєво впливають на особливості розвитку дитини, формування її особистості, рис характеру (Л.І. Божович, Л.С. Виготський, Т.В. Говорун, Д.Б. Ельконін, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, Т.М. Титаренко та ін.), усвідомлення образу Я (М.Й. Боришевський, Т.М. Титаренко), ставлення до себе та свого Я (Т.В. Архіреєва, Дж. Боулбі), відчуття безпеки, власної цінності та компетентності (Г.Г. Філіпчук та ін.). Водночас вплив особливостей дитячо-батьківських взаємин на процес розвитку ідентичності дитини вивчений психологами недостатньо.

Метою статті є аналіз особливостей дитячо-батьківських взаємин як чинника розвитку ідентичності дитини.

Дитячо-батьківські взаємини визначаються як особливого роду безперервні й тривалі міжособистісні стосунки, що характеризуються сильною емоційною значущістю як для дитини, так і для батьків, віковою змінністю, балансом полярних позицій, потребою піклуватися та відповідальністю, як такі, що зумовлюють психічний розвиток і соціалізацію дитини.

У сучасних психологічних дослідженнях дитячо-батьківські взаємини розкриваються у класифікаціях типів проблемних сімей (Н. Аккерман, С. Мінухін, А.С. Співаковська та ін.), в характеристиках сімейних патологізуючих ролей (Х.Е. Ріхтер, Е.Г. Ейдемільер та ін.) і впливу батьківського ставлення на розвиток дитини (А. Адлер, Д. Боулбі, Ю.Б. Гіппенрейтер, В. Сатир, З. Фрейд та ін.), у різних типологіях сімейного виховання (В.І. Гарбузов, О.І. Захаров, А.С. Лічко та ін.). Дослідники аналізують зміни ставлення до дитини в процесі розвитку суспільства (В.М. Дружинін), виокремлюють базові характеристики дитячо-батьківських взаємин (Д. Боулбі, Д. Вінкот, М. Мід, К. Роджерс, В. Сатир, Е. Фромм та ін.); описують їх структуру (А.Я. Варга, В.В. Столін та ін.); розвивають підхід до вивчення сприйняття батьків дитиною (Л. Вассерман, І.О. Горькова та ін.).

Багато досліджень, що присвячені питанням дитячо-батьківських стосунків, проводилися в контексті аналізу впливу батьківської поведінки на поведінку і формування особистості дитини. Так, вже в 1899 р. Оппенгейм відзначав, що надмірні

любов і увага можуть призвести до патологічного самоспостереження й іпохондрії в дитини. Видатні педагоги і медики, зокрема І.М. Балінській, П.Ф. Лесгафт, В.М. Бехтерев, формулювали схожі висновки. А. Адлер зазначав, що наддозволяюча, надтурботлива поведінка батьків має безпосереднє відношення до виникнення неврозів у дітей [1]. Д. Леві на основі клінічного аналізу випадків показав, що материнська надопікаюча поведінка переходить в низьку толерантність до фрустрації і пов'язані з цим аномалії відчуттів і емоцій [2]. В педагогіці А.С. Макаренка був одним з тих, хто систематизував уявлення про батьківські позиції, назвавши їх „батьківським авторитетом” і виділивши декілька типів помилкового (авторитет придушення, відстані, педантизму, резонерства, підкупу) та істинного батьківського авторитету (авторитет любові, доброти, пошани) [3].

Л. Беньямін розробила модель взаємостосунків в діаді „батьки – дитина”, яка дозволяє охарактеризувати поведінку батьків і дитини. Дослідниця вивчає співвідношення самосвідомості дитини (як форми саморегуляції) і ставлення батьків до дитини: цей зв'язок розкривається як інтроєкція (перенесення усередину) батьківського ставлення і способів управління поведінкою дитини. Так, наприклад, постійна критика дитини перетворюється в самосвідомості в тенденцію до самозвинувачення, домінування батьків у відносинах з нею – в тенденцію бути „господарем самої себе”, жорстке самокерівництво [4].

У сучасній психологічній науці дитячо-батьківські стосунки найчастіше аналізуються за допомогою таких категорій як *батьківська позиція* (А.С. Макаренко, А.С. Співаковська), *батьківське ставлення* (А.Я. Варга), *характер взаємодії* (О.А. Карабанова та ін.), *стиль сімейного виховання* (Е.Г. Ейдемільер та ін.). Вказані феномени досить повно описують специфіку стосунків між дітьми та батьками; водночас значна кількість різноманітних термінів для означення близьких феноменів дитячо-батьківських взаємин спричиняє в психологічних дослідженнях деяку термінологічну багатозначність.

Як важлива детермінанта психічного розвитку дитини дитячо-батьківські взаємини визначаються наступними параметрами:

- характер емоційного зв'язку: з боку батьків – емоційне прийняття дитини, батьківська любов (О.І. Захаров, Д.М. Ісаєв, А.Я. Варга), з боку дитини – прихильність (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт) та емоційне ставлення до батьків;
- мотиви виховання і батьківства;
- міра включеності батьків і дитини у дитяче-батьківські взаємини;
- задоволення потреб дитини, турбота й увага до неї з боку батьків;
- стиль спілкування і взаємодії з дитиною;
- спосіб розв'язання проблемних ситуацій, підтримка автономії дитини;
- соціальний контроль: вимоги й заборони, їх зміст і кількість, спосіб контролю, санкції (заохочення і покарання), батьківський моніторинг;
- міра стійкості і послідовності (суперечливості) сімейного виховання.

Дитячо-батьківські взаємини безпосередньо пов'язані з *системою сімейного виховання*. Для розуміння важливості впливу сімейного виховання на розвиток ідентичності дитини доречно згадати твердження В.О. Сухомлинського, який підкреслював, що «виховання – це не яке-небудь спеціальний, штучно організований

«захід», це насамперед спосіб життя» [5, с.566]. Ця теза, на нашу думку, добре відображає «суцільний» характер впливу сім'ї на становлення та розвиток особистості дитини: для виховання дитини виключно важливе значення має власне характер взаємин у сім'ї, їх частота, модальність, спрямованість та інші характеристики, що створюють в сукупності той особливий, далеко не завжди усвідомлюваний контекст, через який заломлюються вербальні впливи – настанови, поради тощо. Отже, система сімейного виховання складає лише «верхівку айсберга» багатофакторного формувального впливу сім'ї на дитину – всього комплексу дитячо-батьківських взаємин та інших змістово-структурно-динамічних характеристик сім'ї, що охоплює не лише усвідомлювані настанови та цілеспрямовані впливи батьків, а й ті чинники, які здебільшого не усвідомлюються, проте мають значний вплив на дитину.

Що стосується сімейного виховання, то важливо, що наприкінці ХХ століття у суспільній свідомості відбулася зміна виховної парадигми – від ставлення до дитини як об'єкта виховання до гуманістичної установки на сприйняття її як суб'єкта виховання і рівноправного учасника стосунків з урахуванням її позиції як активного творця цих стосунків. Сучасна психологічна наука розглядає виховання як двобічний процес. З одного боку, дитина засвоює готовий соціальний досвід, а з іншого – сама активно включається до соціального середовища, перетворюючи його, засвоюючи активно і вибірково з усього багатівікового досвіду людства те, що відповідає її внутрішнім інтенціям, інтересам. Таким чином, дитина стає суб'єктом виховання, розвитку.

Розглянемо докладніше основні феномени, що характеризують сферу дитячо-батьківських взаємин, насамперед, стилі батьківського виховання, батьківські ставлення в контексті розуміння того, які передумови вони створюють для становлення Я дитини, розвитку її ідентичності.

Стиль сімейного виховання залежить від характеру емоційних ставлень батьків до дитини і внутрішньосімейних взаємин, рівня психологічної спільності батьків і дітей та спрямованості виховного впливу. Це ціла система виховання, яка передбачає усвідомлення мети виховання та його завдань, цілеспрямоване застосування методів і прийомів, розуміння того, що можна, а що не можна допустити по відношенню до дитини. Іншими словами, стиль батьківського виховання являє собою сукупність методів, способів реалізації виховних впливів, що базуються на комбінації індивідуальних факторів (особистісні якості, очікування та уявлення тощо).

У психологічних дослідженнях виокремлюються наступні параметри взаємодії батьків з дитиною: *автономія – контроль* (Е. Schaefer, Є. Маккобі та ін.), *відторгнення – прийняття* (О.І. Захаров, А.Я. Варга), *вимогливість* (Є. Маккобі), *міра емоційної близькості, прихильності* (Дж. Боулбі та ін.), *суворість* (Є. Маккобі), *послідовність – непослідовність* (О.І. Захаров та ін.), *рівень протекції, повнота задоволення потреб дитини, рівень вимог до неї, міра нестійкості стилю* (Е.Г. Ейдемільер, А.Є. Лічко) та ін. Співвідношення цих параметрів й утворює певні стилі батьківського виховання. Таким чином, у психологічних дослідженнях наявне розмаїття трактувань стилю сімейного виховання; виокремлено значну кіль-

кість їх типів (Е. Арутюнянц, В.І. Гарбузов, Е.Г. Ейдемільер, А.Є. Лічко, Е. Schaefer та ін.). При цьому зарубіжні крос-культурні дослідження виявили, що підходи до виховання дітей є досить загальними для різних культур; виокремлюються чотири основні стилі виховання, які різняться за рівнем виховання і любові, контролю за поведінкою дітей та їхнім вибором: *авторитетний, авторитарний, ліберальний, невключений* [6].

Ще одним аспектом дитячо-батьківських взаємин є *батьківські ставлення* та близькі до цього поняття *батьківські настановлення* або *позиції* (А.Я. Варга, О.А. Карабанова, Е.Г. Ейдемільер та ін.). Під *батьківським ставленням* розуміють цілісну систему різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються у спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння характеру й властивостей дитини, її вчинків (А.Я. Варга, В.В. Столін). Під *батьківськими настановленнями* розуміють установки і відповідну поведінку, яка характеризує ставлення до дітей загалом.

В структурі батьківського ставлення виокремлюють три складових: інтегроване емоційне прийняття або відторгнення дитини, міжособистісну дистанцію у спілкуванні з нею, форму і напрямок контролю за поведінкою. Кожний вимір батьківського ставлення можна розглядати як співвідношення у різній пропорції емоційного, когнітивного й поведінкового компонентів. Становлення певного типу батьківського ставлення детермінують риси й особистісні якості батьків, фізичні, психологічні і статеві особливості дитини, особливості подружніх взаємин, соціокультурні фактори, сімейні традиції, етологічний фактор [7].

Емоційне ставлення батьків до дитини є основою, яка закладає підґрунтя її подальшого особистісного розвитку. В континуумі емоційних ставлень батьків до дитини виокремлюються варіанти від безумовно позитивного до відверто негативного полюса:

– *Безумовне емоційне прийняття дитини*, що передбачає диференціацію батьком або матір'ю особистості дитини та її поведінки і є найбільш сприятливим для розвитку дитини, оскільки забезпечує повне задоволення її потреб у безпеці, любові, турботі.

– *Умовне емоційне прийняття* (любов, зумовлена досягненнями, достоїнствами і поведінкою дитини), що провокує в дитини виникнення тривоги та невпевненості.

– *Амбівалентне емоційне ставлення* до дитини (наявність позитивних і негативних почуттів, ворожості і любові).

– *Індиферентне ставлення* (байдужість, емоційна холодність, дистантність, низька емпатія), в основі чого лежить несформованість батьківської позиції, інфантильність та особистісна незрілість.

– *Приховане емоційне відторгнення* (ігнорування, негативне ставлення).

– *Відкрите емоційне відторгнення дитини*.

О.В. Удова визначила чотири типи батьківського ставлення на основі усвідомлення ставлення до дитини та міри її прийняття. Тип *«розумне прийняття»* відзначається високим рівнем прийняття дитини, позитивним і дружнім усвідомленим ставленням, обопільною задоволеністю наявними відносинами, при цьому батьки

адекватно і гнучко реагують і оцінюють поведінку дитини. Тип «нерозумне прийняття» характеризується високим рівнем безумовного прийняття дитини, що поєднується з низькою мірою усвідомлення і задоволення цією взаємодією, відсутністю критичності (оцінюються лише позитивні якості дитини). Тип «розумне відторгнення» характеризується неприйняттям дитини, в основному на емоційному рівні, усвідомленим незадоволенням дитиною, надмірною вимогливістю, критичністю, суворістю батьків. Батькам з типом ставлення «нерозумне відторгнення» властиві низький рівень прийняття дитини, неприйняття на емоційному рівні, байдужість до неї, для взаємин характерна дистанція [8].

Хоча в аналізованих дослідженнях об'єктом психологічних досліджень не виступав безпосередній вплив різних типів батьківського ставлення на розвиток ідентичності дитини, на основі їх результатів можна стверджувати, що емоційне неприйняття дитини, особливо в ранньому віці, стає причиною формування в неї різного роду психологічних проблем, які часто пов'язані із становленням образу Я, самооцінки, самоприйняття та інших складових ідентичності.

За даними сучасних досліджень, проблема емоційного неприйняття дитини є настільки розповсюдженою, що набуває вже соціального звучання. Так, досліджуючи батьківське ставлення до дітей молодшого шкільного віку, Ю.Ф. Акименко дійшов висновку, що більш ніж у половини батьків існує проблема прийняття дитини такою, якою вона є, що вказує на порушення емоційного компоненту ставлення. Майже у половини батьків високі значення має складова «інфантилізація», що відображає проблеми у когнітивному компоненті ставлення. До поведінкового компоненту батьківського ставлення автор відносить такі порушення як «симбіоз» (діагностується у половини батьків) та «авторитарна гіперсоціалізація» (виявлено майже у третини батьків) [7].

Поряд з батьківським ставленням важливою для характеристики сфери дитячо-батьківських взаємин є *батьківська позиція*, яка відображає більшою мірою когнітивний аспект, зокрема уявлення батьків про дитину, погляди на виховання тощо. В плані внутрішньосімейних взаємин важливими є узгодженість або неузгодженість позицій батьків по відношенню до дитини. Неспівпадіння уявлень батьків про ідеальну дитину часто є розповсюдженою проблемою, причиною подружніх та сімейних конфліктів. Причинами можуть виступати наявність стереотипів у вихованні: певні принципи і погляди на виховання дітей передаються у родині з покоління в покоління, формуються під впливом соціуму та батьківського досвіду. Вплив навколишнього середовища на світогляд батьків призводить до того, що в них виробляються певні установки щодо взаємин з дітьми (наприклад, «Чим частіше сварити, тим більше користі»). Ці установки часто виявляються у мові та поведінці батьків, сприймаються дітьми як прояв нелюбові. Такі установки батьків, що можуть бути як усвідомленими, так і неусвідомленими, мають значний вплив на їхнє ставлення до дитини, і через механізми сприйняття та інтроєкції дитиною впливають на становлення її особистісних структур.

Зокрема, на неприйняття батьків діти відповідають частковим прийняттям або неприйняттям себе, батьків та сім'ї в цілому [8]. Відторгнення виступає джерелом загрози цілісності Я у дитячо-батьківських взаєминах. А відтак можемо

стверджувати, що неприйняття, нехтування батьками дитини створює негативні умови для відчуття нею своєї емоційної безпеки. Між тим, відчуття емоційної безпеки й цілісності Я виступають основою ідентичності особистості; відповідно, загроза цій цілісності ускладнює процес становлення ідентичності дитини.

Отже, як видно з аналізу досліджень, для опису сфери дитячо-батьківських взаємин в сучасних наукових дослідженнях використовуються поняття *стилі сімейного виховання, батьківські ставлення або батьківські позиції*, причому більшість науковців розглядають феномен дитячо-батьківських взаємин з позиції батьків, відводячи дитині досить пасивну роль.

Аналізуючи дані психологічних досліджень, можемо відзначити, з одного боку, значний їх обсяг, а з іншого – певну неузгодженість. Так, аналіз наявних у психологічній літературі типологій дитячо-батьківських стосунків (А.Я. Варга, В.І. Гарбузов, Е.Г. Ейдемільер та ін.) свідчить про те, що виокремлені типи цих стосунків інколи перетинаються, при цьому відсутня єдина основа для їх класифікації. В результаті спостерігається суперечність між кількістю описів даної психологічної реальності і недостатністю її теоретичного узагальнення, що ускладнює можливість вибору адекватної практичним завданням системи діагностики та впливу на ці стосунки. В плані розв'язання цієї проблеми корисним видається узагальнення П.Г. Семеновою-Полях основних параметрів дитячо-батьківських взаємин в поняттях *включеність і превалювання* [9] як інтегрованих конструктів дитячо-батьківських взаємин.

Параметр *включеність суб'єкта у дитячо-батьківські взаємини* виокремлюється авторкою з аналізу закономірностей розвитку цих взаємин в процесі дорослішання дитини. Так, спочатку дитина перебуває у злитті зі значущими іншими; подальший розвиток відбувається в напрямку відокремлення, автономізації дитини і батьків та збільшення дистанції між ними, що супроводжується побудовою нових зв'язків (А. Валлон, Л.С. Виготський та ін.). При цьому відокремлення дитини від батьків у процесі її дорослішання є необхідною умовою її благополучного розвитку (А.С. Співаковська, З. Фрейд та ін.). Феномен «злиття – відокремлення», що існує у взаєминах членів сім'ї, відображатиметься у поняттях «злиття/самоідентифікація» в гештальттерапії (Ф. Перлз), «межі підсистем» в структурному та системному підходах до сім'ї (С. Мінухін та ін.), різна якість параметру включеності відображена у поняттях «батьківська любов» (К. Роджерс, Е. Фромм] та ін.), «глибока прихильність» (Дж. Боулбі, В.В. Столін), «прийняття» (А.Я. Варга, О.І. Захаров), «емоційна близькість» (В.В. Столін), та полярних їм – «автономія» (Е. Schaefer та ін.), «відокремленість» (В.С. Мухіна та ін.).

Параметр включеності характеризує глибину стосунків дитини та батьків, виступаючи двостороннім процесом співучасті суб'єктів дитячо-батьківських стосунків: батьки беруть участь у житті дитини, дитина – у житті батьків, при цьому міра їх участі може бути різною. Отже, параметр включеності відображає міру співучасті суб'єктів дитячо-батьківської взаємодії у стосунках (від повного відділення і дистанції до повного злиття їх особистісного простору), а також суб'єктивну психологічну відстань між ними [361].

Ще один параметр дитячо-батьківських взаємин в різних типологіях відо-

бражається у поняттях «відповідальність» (М. Мід), «влада» (В.Н. Дружинін), «авторитетність» (С.В. Ковальов, А.С. Макаренко та ін.), «контроль» або «директивність» (С. Броді, Л.І. Вассерман та ін.). Представленість батьків в дитячо-батьківських стосунках, їхній статус, провідна роль суттєво змінюються в процесі розвитку і соціалізації дитини. Спочатку в дитячо-батьківських стосунках дитина виступає об'єктом виховання, що знаходиться у підкоренні, а дорослий превалює у стосунках. Контроль, як цілеспрямоване керівництво батьками життям дитини, є однією з функцій батьківського виховання, яка дозволяє їм посідати превалюючу позицію щодо дитини. Можлива й рівна позиція, коли дитина виступає активним суб'єктом виховання (В.О. Сухомлинський). В окремих випадках психологи відзначають таку взаємодію батьків (або одного з них) і дитини, за якої вони виступають у ролі жертви при психологічному контролі з боку дитини (наприклад, коли дитина є «кумиром сім'ї»). Отже, параметр *превалювання* у дитячо-батьківських стосунках описує міру представленості й реалізації інтересів, цілей, мотивів батька і дитини (від домінування інтересів батька над інтересами дитини, до домінування дитини над інтересами батька). Коли інтереси суб'єктів представлені рівною мірою, можна говорити про партнерство у стосунках.

Зрозуміло, що закономірною логікою зміни вираженості параметрів превалювання і включеності батьків в ході вікового розвитку дитини є зменшення їх міри у стосунках з дитиною. Ми згодні з П.Г. Семеновою-Полях, що у процесі розвитку дитячо-батьківських стосунків через різні причини може відбутися фіксація на певній мірі вираженості параметра, і тоді стосунки стають дисфункційними для дитини. Критерієм сприятливого батьківського ставлення є *гнучкість*, що відповідає вимогам віку і актуальній ситуації взаємодії, що все ж не виключає певної послідовності [9].

Отже, ставлення батьків до дитини значною мірою визначає її образ Я і самоствавлення, що виступають складовими ідентичності. Батьки впливають на формування Я-образу і самоповаги дитини, не лише транслюючи їй свої очікування і ставлення, але й „озброюючи” дитину конкретними оцінками і стандартами виконання тих або інших дій, цілями, до яких треба прагнути, зразками й ідеалами, на які варто рівнятися. Ці стандарти, очікування, норми, ідеали представлені у змісті сімейного виховання, а також у способах контролю з боку батьків.

Ще один аспект розвитку ідентичності дитини пов'язаний із формуванням цінностей дитини, основи яких закладаються в сім'ї. В численних вітчизняних дослідженнях добре продемонстрований той факт, що негативні мораль і цінності батьків мають прямий вплив на формування цінностей дитини: так, більшість підлітків з девіантною поведінкою, є вихідцями з сімей, в яких пияцтво і аморальні вчинки, постійні сварки і бійки – звичне явище [10].

Водночас, залучаючись до системи сімейних взаємин і стаючи суб'єктом цих взаємин, дитина здатна вибірково реагувати, диференційовано відгукуватись на ті чи інші впливи, що зрештою робить її суб'єктом власного розвитку. При цьому можна стверджувати, що процес розвитку ідентичності дитини в сім'ї вирішальним чином зумовлюється тим, якою мірою у взаєминах дитина має можливості реально виступати суб'єктом оволодіння системою певних цінностей (сімейних, родинних),

а не вимушеним об'єктом взаємин, у якій їй нав'язують систему цінностей; при цьому особливу роль відіграють стилі виховання.

Висновки. Отже, аналіз психолого-педагогічних досліджень свідчить, що до сфери дитячо-батьківських взаємин можуть бути віднесені такі феномени як батьківське ставлення, стиль виховання, характер взаємодії батьків з дитиною, які суттєво впливають на особливості розвитку дитини, формування її особистості, насамперед ідентичності. Дитячо-батьківські стосунки можуть бути представлені різними параметрами, зокрема інтересом, близькістю/дистанційованістю, стилем батьківського виховання, узагальненими параметрами включеності й превалювання та іншими, що дозволяють на емпіричному рівні вивчити особливості цих взаємин.

Список використаних джерел

1. Adler Y.G. A «Mischling attempts to fight for his rights. In A.Bammer (Ed.), Displacement: Cultural identities in question (pp.205-215). Bloomington, IN: Indiana University Press. – 1994.
2. Леви Д.А. Семейная психотерапия. История, теория, практика / Д.А. Леви. – СПб.: Питер, 1993. – 233 с.
3. Макаренко А.С. Книга для родителей: к 100-летию со дня рождения А.С.Макаренко / А.С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.
4. Benjamin L.S. Structural analysis of social behavior // Psychological review. – 1974. – V. 81.
5. Сухомлинский В.А. Избранные произведения: в 5-ти т./ Ред. кол.: Дзевеин А.Г. (пред.) и др. – К.: Рад. школа, 1979. – Т.2. – С.566.
6. Берг-Кросс Л. Терапия супружеских пар / Л. Берг-Кросс / пер. с англ. И.Рассказовой, А.Багрянцевой. – М.: Изд-во ин-та психотерапии, 2004. – 528 с.
7. Акименко Ю.Ф. Психологічна корекція ставлення батьків до дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис...канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Акименко Ю.Ф. – К., 2003. – 20 с.
8. Удова О.В. Особенности и коррекция взаимоотношений в ситуации принятия-непринятия ребенка родителем : автореф. дисс... канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / О.В. Удова. – Иркутск, 2005. – 19 с.
9. Семенова-Полях П.Г. Обобщенные параметры развития детско-родительских отношений в осложненных условиях жизнедеятельности : автореф. дисс... канд. психол. наук : 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / П.Г.Семенова-Полях. – Казань, 2003. – 24 с.
10. Кацера А.О. Особливості образу Я у бездоглядних підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / А.О. Кацера. – К., 2005. – 19 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Adler Y.G. A «Mischling attempts to fight for his rights. In A.Bammer (Ed.), Displacement: Cultural identities in question (pp.205-215). Bloomington, IN: Indiana University Press. – 1994.
2. Levi D.A. Semeynaya psihoterapiya. Istoriya, teoriya, praktika / D.A. Levi. – SPb.: Piter, 1993. – 233 s.
3. Makarenko A.S. Kniga dlya roditeley: k 100-letiyu so dnya rozhdeniya A.S.Makarenko / A.S. Makarenko. – M.: Pedagogika, 1988. – 304 s.
4. Benjamin L.S. Structural analysis of social behavior // Psychological review. – 1974. – V. 81.
5. Suhomlinskiy V.A. Izbrannyye proizvedeniya: v 5-ti t./ Red. kol.: Dzeverin A.G. (pred.) i dr. – K.: Rad. shkola, 1979. – T.2. – S.566.
6. Berg-Kross L. Terapiya supruzheskih par / L. Berg-Kross / per. s angl. I.Rasskazovoy, A.Bagryantsevoy. – M.: Izd-vo in-ta psihoterapii, 2004. – 528 s.
7. Akimenko Yu.F. Psihologichna korektsiya stavlennya batkiv do ditey molodshogo shklnogo vku : avtoref. dis...kand. psihol. nauk: 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologiya» / Akimenko Yu.F. – K., 2003. – 20 s.

8. Udova O.V. Osobennosti i korrektsiya vzaimootnosheniy v situatsii prinyatiya-neprinyatiya rebenka roditel'm : avtoref. diss... kand. psihol. nauk : 19.00.07 «Pedagogicheskaya i vozrastnaya psihologiya» / O.V. Udova. – Irkutsk, 2005. – 19 s.
9. Semenova-Polyah P.G. Obobshchennyye parametryi razvitiya detsko-roditelskikh otnosheniy v oslozhnennykh usloviyakh zhiznedeyatel'nosti : avtoref. diss... kand. psihol. nauk : 19.00.13 «Psihologiya razvitiya, akmeologiya» / P.G.Semenova-Polyah. – Kazan, 2003. – 24 s.
10. Katsero A.O. Osoblivost' obrazu Ya u bezdoglyadnykh p'dl'it'el'nykh : avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk : 19.00.01 «Zagalna psihologiya, IstorIya psihologIYi» / A.O. Katsero. – K., 2005. – 19 s.

Yablonska T.M. Child-parent relationship as a factor of child's identity. The article analyzes the features of child-parent relationship as a factor of child's identity. Child-parent relationship is defined as a special kind of continuous and lasting interpersonal relationships characterized by strong emotional significance for both the child and parents, age variability, the balance of the polar positions, need care and responsibility, so as to cause mental development and socialization of the child. In modern psychological studies of this phenomenon is often analyzed using categories such as parental attitude, parental attitude, character interaction style family education, which is considered in the context of understanding that they create the preconditions for the formation child's "Me", developing his identity.

Found that the parents' adoption of the child's leads to partial acceptance or rejection of themselves, their parents and the family as a whole, the source of threats to the integrity child's "Me". The attitude of parents largely determines its image and "Me" and self-position that are part of identity; parents influence a child by broadcast their expectations and attitudes, specific assessments and standards, patterns and ideals that are presented in the content of family education and the methods of control. At the same time, engaging the system of family relationships and becoming the subject of relationships, the child is able to selectively respond differentially respond to certain influences, ultimately making it the subject of his own development.

The development of the child's identity in the family is conditioned by the extent of the relationship the child has the possibility of really mastering system entity performing certain values, not forced object relations; thus play an important role of parenting style.

Key words: child-parent relationships, identity, style of family education, parental attitudes, parental position.

УДК 159.922

Яворська-Ветрова І.В.

ДИНАМІКА СТАНОВЛЕННЯ РЕТРОСПЕКТИВНОЇ РЕФЛЕКСІЇ В УЧНІВ ПРИ ПЕРЕХОДІ ВІД ПОЧАТКОВОЇ ДО ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

Яворська-Ветрова І.В. Динаміка становлення ретроспективної рефлексії в учнів при переході від початкової до основної школи. У статті розглянуто проблему рефлексії як одного з психологічних механізмів становлення особистісної ефективності школяра. Встановлено, що виокремлюються три види особистісної рефлексії: ситуативна, ретроспективна і перспективна. Визначено, що ретроспективна рефлексія відображає ставлення особистості до здійсненого розумового пошуку, віднайдених стратегій розв'язку, з'ясування причин помилок, а також "осмислення й переосмислення минулого образу "Я". Здійснено аналіз розвитку ретроспективної рефлексії в учнів 3–6-х класів різних за особистісною ефективністю груп. Виявлено, що як низько-, так і середньоєфективним школярам загалом притаманна схильність до аналізу змісту і результатів виконаної діяльності. У високоєфективних учнів констатовано пряму залежність між розвитком схильності до осмислення виконаної діяльності, аналізу зроблених помилок і оцінки себе в минулому та підвищенням успішності, продуктивності становлення особистості як суб'єкта навчальної діяльності.